

Філіп Солерс

ВІЙНА СМАКУ

Philippe Sollers

**LA GUERRE
DU GOÛT**

Paris
Gallimard
1994

Філіп Солерс

ВІЙНА СМАКУ

Переклав з французької
Андрій Репа

Київ
Видавництво «К.І.С.»
2011

Філіп Солерс

Війна смаку. — К.: «К.І.С.», 2011. — 472 с.

Збірка «Війна смаку» присвячена видатним постатям французької літератури XVII-XX ст. Це історія французької літератури в особистостях. Ці особистості «прокляті» для суспільства, «незручні», «жахливі» (бунт, еротизм, девіантна поведінка, витончена інтелектуальність), але, з іншого боку, вони — «великі класики», відомі нам зі шкільної парти, втілення особливого «французького духу».

Філіп Солерс — відомий французький письменник, засновник легендарного літературно-критичного часопису «Тель Кель» (Tel Quel), навколо якого об'єднувалися Юлія Кристева, Ролан Барт, Жак Деріда та інші. Він переконаний, що літературна критика ззовні не може досягти творчості письменника так, як це робить інший письменник, занурений у творчу «майстерню», тілесну самотність і неповторне звучання стилно митця. Звідси — його поліфонічні діалоги з творцями в формі есеїв, що виходять далеко за схематичні рамки часу, історії, суспільної моралі чи цензури. «Нетрадиційну орієнтацію» в світі літератури визначає єдиний правильний дороговказ — смак.

Перекладено за виданням: Philippe Sollers *La guerre du goût* (1994). До українського перекладу автор люб'язно дозволив додати есеї з двох інших книг — «Похвала нескінченності» (2001) та «Довершена промова» (2010).

Переклад з французької: Андрій Репа
Літературне редагування: Катерина Міщенко
Редагування: Неля Ваховська
Обкладинка: Анатолій Белов

*Cet ouvrage a été publié dans le cadre du Programme d'Aide à la Publication
«SKOVORODA» de l'Ambassade de France en Ukraine
et du Ministère français des Affaires Etrangères.*

*Це видання було здійснене в рамках
Програми сприяння видавничій
справі «СКОВОРОДА» Посольства Франції в Україні
та Міністерства закордонних справ Франції.*

Видавництво «КІС»
входить у «Книгоспілку»
libra.in.ua

Роботи
над книжкою
допомогли
словники
r2u.org.ua

ISBN 2-07-04005801 (фр.)
ISBN 978-966-2141-82-5 (укр.)

© Éditions Gallimard, Paris, 1994
© Андрій Репа,
переклад українською, 2011
© Видавництво «К.І.С.», 2011

Зміст

Передмова	8
Монтень — президент	15
Час Паскаля	20
Похвала Фронди	25
Філософія Лафонтена	29
Секрет мадам де Лафает	34
Випадок Севіньє	37
Бюсі нескромний	47
Око Лабрюєра	49
Несамовитий Сен-Симон	54
Чорне сонце Босює	61
Мольєр — анархо-король	66
Свобода роману (Лібертини вісімнадцятого століття)	71
Секс Просвітництва	76
Французький еротизм	81
Стиль і кохання (Кребійон-син)	86
Глибина Мариво	90
Смак до класиків (Монтеск'є, Вольтер)	94
Вольтер, сьогодні	101
Дидро ще дихає	104
Істина Русо	107
Апологія маркізи де Мертей	111
Європа духу (принц де Лінь)	116
Увесь Казанова	121
Ковчег Бюфона	127

Шамфор, або французький дух	132
Світло Мірабо	136
Народження Сада	141
Сад у житті	146
Сад, сьогодні	152
На захист проклятого	157
Геній шатобріанства	162
Стендаль-італієць	170
Воля Бальзака	174
Бальзак і його двійник	181
Вічний Сент-Бев	183
Молодість Гюго	187
Червоний жилет	194
Єгиптянин у сім'ї (Флобер)	196
Емма Б.	200
Лють Флобера	207
Бодлер еротичний	212
Як не помічати геніїв	223
Інша війна смаку	228
Сердешний Верлен	232
Невтішна планида Верлена	237
Геній Рембо	242
Спасіння Рембо	247
Драма Маларме	251
Любов, за Маларме	257
Незнаний класик: Ізидор Дюкас	262
Лотреамонова Революція	266
Ніцше і французький дух	271
Пруст переможе	278
Пруст і внутрішній досвід	282
Останні слова Пруста	289
Свінг Морана	294
Пізнання Клоделя	302

Політика Моріака	308
Тріумф Убю	314
Бретон-Маніфест.	320
Одержимість Арагона	326
Межі Арагона	330
Мальро, якого нам бракує	335
Святий Арто.	340
Батайні сцени.	349
Пророцтво Батая	354
Стратегія Селіна	358
Одкровення Сартра	378
Сартрова швидкість	382
Сартр і Бовуар	387
Бовуар до Бовуар.	394
Дюрас, медіум	399
Фізика Жене.	405
Нескінченність Мішо	425
Понж у безодні	430
Скрайній Бланшо	436
Істина Барта.	440
Зворушливий Бекет	447
Дивне життя Гі Дебора	452
За що я люблю Клода Симона	457
Письменник і життя	462

Передмова

Ця збірка продовжує інші есеї: «Письмо і досвід меж», «Теорія винятків», «Імпровізації». Я завжди прагнув створити живу, вертикальну історію мистецтва та літератури, звести рухливі сходинки, якими можна підніматися й спускатися в обидва боки (наприклад, від Війона до Рембо чи Жене, від Сада до Пруста, від Селіна до Сен-Симона, від Данте до Джойса, від Тиціана до Пікасо, від Кафки до Паскаля).

Отже, будь-що я прагнув уникнути лінійної історії, її поминальної пасивності чи, навпаки, притаманного їй терору й месіанства. Ці на позір протилежні позиції насправді визначаються одним і тим самим метафізичним нігілізмом, підкріпленим дедалі потужнішою владою Техніки. Невипадково по той бік конфлікту інтерпретацій віднині гостро постає єдина проблема: проблема читання у світі, котрий день у день програмує своє руйнування, як і руйнування тіла. Однак ця крайня небезпека водночас може подарувати шанс.

Не будемо в'язнути в товаристві пристаркуватої Святої Трійці сучасності: Маркса, Ніцше, Фрейда. Постаті, що вигулькнули після них (Бретон, Бланшо, Сартр, Лакан, Барт, Фуко, Альтюсер, Деріда, Дельоз, Дебор), кожен на свій лад, не оминули нагоди повернутися до цих трьох фігур. Ми їх читали; часом зближувалися і ставали на їхній бік; інколи боролися з ними, переслідуючи,

зрозуміло, інші мотиви, інші завдання. Одначе коли вже йдеться про таких серйозних мислителів, дозвольте письменнику подивуватися з їхньої глухоти або викривленого сприйняття творчості одного з найвагоміших серед них: Гайдеггера. Так, його монументальний «Ніцше» був від нас *прихований*, і зрозуміло чому. Наведу тільки одну цитату, що прояснить мій погляд: «Історія не є послідовністю епох, але єдиною причетністю Того Самого до думки у численних непередбачуваних способах призначення та зі змінними ступенями безпосередності».

«Єдина причетність Того Самого», «змінні ступені безпосередності»: саме ця засаднича інтуїція, на моє переконання, об'єднує авторів, про яких ідеться в цій книзі. Зрештою на міфологічному рівні можна собі навіть уявити, як один-єдиний письменник, один-єдиний художник прокладає шлях собі крізь віки (Пруст: «Усі великі письменники одностайні в певних питаннях і являють собою різні, хоч деколи суперечливі, сторони однієї геніальної людини, що житиме стільки, скільки житиме людство»). Як бачимо, така гіпотеза ламає безліч упереджень.

На зміну відважним дослідженням прийшла груба регресія, яку безперешкодно насаджує рекламний ринок? Саме так. Отож необхідно сказати чи повторити прості речі. Відкинемо будь-який романтизм чи неосюрреалізм; гнітючий і вимушений епізод «нового роману»; різноманітні університетські та академічні потуги; звернення до органічних збудників, співці яких досі вважають себе трансгресивними; поетичні зітхання, що зазвичай є нічим іншим як софізмами; наперед застарілі апології галюцинаційного саморуйнування; школярські розумування про природу та еволюцію оповідання; обмежувальний соціологізм, що догоджає стереотипам Спектаклю; жестикуля-

цію минутих політичних ангажованостей; словесні смикання, що утворюють побічний (але загалом бажаний) виворіт продукування фальшивих книг з миттєвим збутом, покликаних розсіятися в цифровому форматі тією ж мірою, що й біологічне продукування (Гайдеггер: «Літературному регулюванню в галузі «культури» цілком логічно відповідає регулювання в питанні запліднення»). Цей побічний перелік не в змозі приховати від нас ще однієї знахідки суспільства Спектаклю: реабілітації Моралі як пігулки, що дозволяє краще проковтувати фанатизм, обскурантизм та нудьгу наших часів. Істина в тому, що сталася криза й вона поглиблюватиметься далі, однак ми здатні осмислити її причини, глибинні засновки яких зуміли розпізнати одиниці.

Тож скористаюся з нагоди, щоб наголосити, всупереч «політкоректній», зловтішній, а отже, широко розповсюдженій думці, що особисто я, оприлюднивши 1983 року роман «Жінки», геть не змінився і не зрадив, не відкинув, не перелаштувався, не покинув, не розслабився і не здійснив якесь «повернення до». Ця книга наробила галасу, спричинила гнів і досаду, здобула «успіх» (це багато чого пояснює), розійшлася по людях й була піддана цензурі, потерпаючи від постійних непорозумінь. Вона чекає на свого читача. Безперечно, він з'явиться. Як на мене, роман ніколи не переставав бути продовженням думки іншими засобами¹. Романна форма відображає, оповідає відкритість поетичного існування, нав'язані їй соціальні обмеження чи деградацію, притлумлення чи фальсифікацію, предметом якої вона стає, — але також і свою

¹ Пор. вислів К. фон Клаузевіца: «Війна є продовженням політики іншими засобами». — Тут і далі примітки перекладача, крім бібліографічних даних, які подає автор.

неймовірну свободу, норов, блиск. Думка, своєю чергою, осягає причини цих перешкод, цих просвітів: тканина незмінна. Я вживаю слово *війна*, бо йдеться про війну, і не усвідомлювати цього означає в кращому разі глупство, в гіршому — маніпулятивний цинізм. І я звертаюся до слова *смак* (так, так, цього конкретного бажання французького вісімнадцятого століття від Монтеск'є до Вольтера), бо, враховуючи всі фактори, вирішальна ставка розігрується саме в ньому. *Війна*: «Я марю Війною, тому що зобов'язаний, чи тому що змушений, чи за цілком непередбаченою логікою»² (Рембо). *Смак*: «Смак — першооснова, в якій містяться усі інші якості. Це — *nes plus ultra*³ інтелекту. Саме смак робить генія проявом найвищого здоров'я та рівноваги усіх здатностей» (Лотреамон). Щойно ми прочитали слова, котрі звучать як справжнісіньке блюзнірство для релігії техніки; гріхом, недоречним перебільшенням, непристойністю, образою вважаються такі слова: думка, поетичне існування, осмислення, війна, смак, логіка, рівновага, здоров'я, геній. Читач воліє їх забути? Жене від очей подалі? Можливо. Та ось вони з'являються знову. Тому кожного, хто затято їх уживає, назвуть провокатором. Перед нами книга? Без сумніву, але яка невдала назва!

Прикметно, що «Жінки» не були витлумачені як «авангардна» книга на кшталт «Драми» чи «Раю». Позаяк бентежив і досі бентежить її зміст. Дразливий зміст — пастка миттєвого розуміння. Звісно, кожен поривається бути суддею, як то кажуть, сексуальних питань. Ох, ох, замішана на сексі, — вигукує один. Ах, ах, комерційний розрахунок, — думає інший. Так множиться павловська

² Пер. Юрій Покальчук.

³ Вершина, вищий прояв (*лат.*)

убогість критиків за доби Спектаклю. Однак раптове наполягання на сенсі біологічного та соціального поневолення історії для мене означало, що саме на цьому треба було зробити акцент, от і все. За десять років — достеменне підтвердження, нічого не змінилося. Так, і не треба змінювати ані рядочка. Тим гірше для відсталих авангардистів, (небезпідставно) спантеличеної кліки інтелектуалів, квапливих збирачів лахміття. Достатньо тільки запитати, *про що* мовиться далі у таких романах, як «Портрет гравця», «Абсолютне серце», «Французькі шаленства», «Золота лілія», «Свято у Венеції», «Секрет». Про що в них ідеться *насправді*, чого не знаходимо *деінде*? Питання зависає в похмурій тиші. Але ця тиша не триватиме вічно: історія скінчилася, починається інша, чи радше своїх дійових осіб очікує інше осмислення історії. Вони потроху вибрунькують: нехай ростуть! Стендаль, який помер 1842 року, вважав, що його читатимуть лише у 1934-му. Він міг би докинути одне-два століття. Письменнику навіть не спало на думку засумніватися, чи тоді хтось іще вмітиме читати.

Ця праця, адже, власне, це праця (авторові не досить очолювати літературний часопис, бути радником у видавництві або час до часу з'являтися у засобах масової інформації, щоб відмовлятися від письменництва) не наполягає на жодній інституційній респектабельності. Вона не є «збіркою» текстів, що вже публікувалися, натомість являє собою справжню нову книжку, позаяк вона замислювалася як цілісна картина. Ця книга не підтримує жодну партію, не проповідує спільного спасіння, не втілює ані Справедливості, ні Добра (як і Зла — згадаймо Бодлера: «Ця книжка була написана не для моїх жінок, дочок чи сестер... Вона могла принести Добро. Та це мене не за-

смучує. Вона могла скоїти Зло. Але я особливо не радію»), їй начхати на корупцію, вона захищає лише неозору меншину, що перебуває під загрозою знищення, — творців усіх часів. Довгий час таку працю заведено було розцінювати як другорядну або зайву в контексті економічних та політичних сил з їхніми рефлексами патерналізму чи популістським глумом. Те, що автор цих рядків почергово, а деколи у зворотному порядку, вважався то юним вископчем, то класиком, модерністом, маоїстом, порожнім місцем, блазнем, брехуном, шизофреніком, параноїком, дівчаком, мізером, розпусником, римо-католиком, вольтерівцем (про інші іпостасі я вже мовчу), не має нічого спільного з тим, що я хочу донести до читача. Упередження завжди прагне відшукати за автором людину: у моєму випадку треба звикнути до протилежного. Цензори й огудники мас-медій, меланхоліки й різномасті святенники неминуче послуговуються спільними критеріями оцінювання, такими самими, що й їхні так звані супротивники. Нема з чого дивуватися. Хай там як, перед вами певна кількість написаних сторінок. Звісно, можна повсякчас удавати, що їх не існує. Нема нічого простішого за часів, коли друкований папір змагає у нещадній боротьбі за виживання і продається за соціологічною чи некрологічною суміжністю під виглядом вимушеної товариськості чи телевізійних поминань. Спектакль — то велика родина, і його сімейний роман, котрий безпомилково впізнаємо по сомнамбулічному та незмінно поганому смаку, далекий від загибелі. Ось чому смак більше *ніколи* не буде «цінністю» чи *соціальною цінністю*, адже він став «якістю, в якій містяться усі інші якості» щораз унікального випадку. Отже, перед суспільством розперезаного поганого смаку я віддаю перевагу безлічі самобутностей, *що живуть і мислять інакше*. А хтось із жалем відзначить безза-

перечну прихильність автора до французької літератури. Чи варто вибачатися? Це було би завбачливо. Та хіба вибачаються за те, як живуть?

У двадцятих роках цього століття, жахіття котрого добре відомі (однак його комічна площина заслуговує на окреме дослідження), поважна висококультурна пані, знавчиня сучасного мистецтва, звернулась до Пікасо з пихатим виглядом: «Пане Пікасо, мені геть не до вподоби ваші останні картини». На що Пікасо, не надто піклуючись про акцент, відказав: «Луба паня, се не має шшодного ссначення». Я знав одного малюка, якого цей анекдот смішив до сліз. Щойно завбачивши мене, він підбігав із проханням: «Ану ж бо утни мені Пікасо!» Авжеж. Іще раз? Іще.

Природа, композиція, політика цієї книжки? Дамо слово Клаузевіцу, котрий незворушно зазначав, що «теорія радше є результатом небезпеки, ніж думання», і таким чином схопив суть: «Нерозважливо гадати, ніби оборонні бої мають бути спрямовані лише на відкидання супротивника, а не на його знищення. Ми розглядаємо таке переконання як одну з найшкідливіших помилок, справжнє змішання форми із самою справою, і, безумовно, стверджуємо, що в тій формі провадження війни, яку ми називаємо *обороною*, перемога не тільки ймовірніша, але й може набути таких масштабів і наслідків, як при наступі; це стосується не тільки *сумарного результату* усіх битв, що складають кампанію, але й кожної окремої битви при наявності достатніх сил і волі»⁴.

Венеція, червень 1994 р.

⁴ *Про війну*, книга VI, розділ IX: «Оборонна битва».

Монтень — президент

Добре відома світлина: для офіційного портрету президент французької республіки бере до рук «Проби» Монтеня. Фотографія теж відома — Жизель Фройнд: як ніхто інший вона розгледіла колись обличчя Вірджинії Вульф, Джойса, Мальро, Сартра та багатьох інших. Маємо надію, що гуманістичний вибір хитруна Мітерана 1981 року допоміг притлумити поліцейську нетерпимість у деяких комісаріатах. Краще Монтень у руках, ніж французький триколор за спиною? Марнолюбний президент, захоплений літературою? Помріємо...

Час минає, та «Проби» ще певніше стають собою. Сьогодні виходить видання «Плеяди» версії 1595 року (те, що оприлюднила Марі де Гурне), разом із чудовим альбомом. Це книга, на яку ви чекаєте, вона має кермувати ваші дні, ви більше не зможете її покинути; це ваш обов'язок пам'ятати. Звідки бере наснагу ця вічна молодість? Послухаймо Ніцше: «Уже те, що така людина писала, на правду посилює бажання жити на цій Землі. Принаймні після знайомства з цією найвільнішою та наймогутнішою душею я почуваюся так, що мушу сказати те, що вона говорить про Плутарха: «Щойно я кидав на ньо-

го погляд, як у мене виростала нога або крило». Я би тримався поряд із ним, якби постало завдання якомога зручніше облаштуватися на Землі»⁵.

І ще: «Серед кипіння умів за доби Реформації він віднайшов спокій в собі самому — присів передихнути перед новим забігом — і саме так, напевне, його зрозумів Шекспір, його найкращий читач».

Ще згадується такий випадок: у дванадцять років, коли я був школярем у Бордо при ліцеї Монтеस्क'є та Монтеня, нас возили до замку Ла Бред та башти, де Монтень писав «Проби». Я був ошелешений, коли побачив, як на стінах і стелі його «бібліотеки» всі поперечні балки й бруси були обписані латинськими та грецькими виразами. Вони розшифровуються немов послання з іншої планети. Приклад: «Судимо одне через інше». Потім: «Жодної переваги». Або: «Справжньої втіхи не буває без незалежності». Або: «Щасливець той, хто поєднує тілесне здоров'я із розумовими вправами». Ще: «Небо, море і всі речі — ніщо». І таке: «Куди б не поніс мене вітер, я там живу». Аж ось: «У світі одна порожнеча».

Оце предивний чолов'яга: я не тільки читатиму його книги, але (це вирішено) займатимуся, як він, магією на папері. Предивний — бо цілком шизофренічний. З одного боку, радник при парламенті свого міста, відтак стає мером; з іншого — багато подорожує, проводить до восьми або десяти годин у сідлі («мої найдовші бесіди»). Йому однаково добре і в Парижі, і в Римі, де він припадає до туфлі Папи Григорія XIII (котрий люб'язно підносить ногу до його підборіддя), а потім приносить дари для Нотр-Дам-

⁵ Пер. Катерини Котюк (Ніцше Ф. Невчасні міркування III. Шопенгауер як вихователь) за вид.: Ніцше Ф. Повне зібрання творів. Т. 1. — Л.: «Астролябія», 2004. — С. 290.

де-Лорет, церкви Діви Марії Лоретанської. Та найголовніше те, що супроводжує його всюди, — книга, насичена іншими книгами, адже читання і писання утворюють одну повнокровну тканину. «Книга створила мене»⁶. «Тут моя книжка і я йдемо дружно одним кроком». Вагоме меланхолійне рішення після смерті Ля Боесі, молодого геніального автора «Добровільного рабства», взірцевого друга, який дуже рано помер? Безперечно, та спершу Монтень пише тільки «бо то був він», а потім додає: «бо то був я». Але що то за «я»? Безодня. «Якщо світ дорікне, що я забагато розводжуся про себе, то я теж можу йому дорікнути, чому він навіть не думає про себе». Вам здається, що ви є ви, та ви не думаєте про себе, крізь себе, ви ладні на все, щоб не бути по-справжньому собою, віддані смерті й покручені. Книги намарно подають вам знак (Гомер, Платон, Лукрецій, Вергілій, Горацій тощо), хвороба вас не застерегла, виснажуєте себе у «внутрішній ненависті, мольбі й заклинаннях». Монтень не перестає наголошувати: він не повчає, він розповідає, розказує. Що я знаю? Хто я? Відповідь: «Якщо я говорю про себе по-різному, то лиш тому, що по-різному на себе дивлюся. У мені закладені всі суперечності, і кожна допоминається своєї черги. Несміливий, зухвалий; скромний, розіпсілий; базіка, мовчун; роботящий, розледачільний; тямущий, тупий; уїдливий, добродушний; брехун, правдомовець; учений, неук; і щедрий, і скупий, і марнотратний». Хочете звести цю вододіагональ до незрушної ідентичності? Не вийде.

Монтень індивідуаліст? Ще б пак! Тогочасне суспільство мало відрізняється від будь-якого суспільства: так-

⁶ Тут і далі цитати з «Проб» Монтеня подаємо в пер. Анатолія Перепаді за вид.: Монтень М. Проби / У 3-х т. — К.: Дух і Літера, 2005, 2006, 2007.

сяк повзучий фанатизм, невігластво, нищення, вбивства, брехня, ілюзії, приховування, «лицедійство». Ревнощі та їхня сестра заздрість правлять світом, а ревнощі — то «найдурніша і найгвалтовніша хвороба, яка тільки вражає людське серце». Після них настає театр жорстокості, та «найлютіше... я ненавиджу лютість» (чудовий вислів). Тож кожна партія вважає, що дослідник себе завжди надто близький до іншої партії. Сьогодні сказали б, що для правих Монтень зліва, а для лівих — справа. Йому начхати. «Хтось сказав Платонові: «Всі зле говорять про тебе». «Нехай собі, — відповів він, — я житиму так, що змушу їх змінити свою думку». Єдина путяща школа й освіта здобувається власною тямкою. Неможливо уявити Монте-ня на ту пору теологом-педантом, як за наших часів університетським викладачем або «інтелектуалом». «Я рідко за чимось жалкую, і сумління моє вдоволене з себе». Або ж: «А це не благоденство втіха — почуватися захищеним від зарази такого зіпсутого і темного віку, як наш. Оплески від люду, можна сказати, навіть ганебні». Або: «Я страх волелюбний і за своєю вдачею, і в силу звички». Чому? «Я чую, як смерть повсякчас хапає мене за горло або за попереки». Звідси визначальне рішення: «Заживай любовців, вір у те, що тобі наймиліше». І відоме: «Треба розпросторювати радість, але утишувати, по змозі, смуток». Як результат (і треба наважитись написати таке): «Я умів спевняти громадські обов'язки, не визуваючись із себе навіть на нігтик, і віддавати себе іншим, нічого не віднімаючи у себе».

У «Веселій науці» Ніцше, згадуючи Монте-ня, говорив про «балакучість з любові до постійно нових зворотів мови з приводу одного й того самого предмета». Новій людині — новий стиль: «Люблю поетичний крок, під-

скочистий і порвистий». Монтень пише по спіралі, свердлить, варіює, множить. Життя має злетити й падіння, їх треба привести до гармонії, як у музиці. «Коли я танцюю, танцюю; сплю, коли я сплю». Звідки береться така довіра до Природи? Можливо, це також трапляється нечасто, від «доброго батька, яким Бог мене обдарував». У будь-якому разі треба остерігатися надмірної недовіри, викликаній розрахунком: «нічого достойного не робиш випадком». Даремно виправдовуватися, вибачатися, занадто багато витлумачувати. Тож менше самокритики, не варто «витягти себе на торговисько». Хтось-таки каже вам відверто: «Я зробив те, що хотів: кожен упізнає мене в моїй книжці, і книжка моя в мені». Згадую, як занотовував у ліцейний зошит вислови мудрого безумця із Башти: «Великий і чудовий архітвір людський — жити доречно [vivre à propos]». Також: «Це найвища і нібито бозька досконалість, уміти щиро заживати своє існування [savoir jouir loyalement de son estre]». І таке (легко пересвідчитися): «Кохання — це спонукач бадьорий, жвавий і охочий». Отже, казав я собі, людина, хоч вона й людина, може зажити божим життям. Те, що треба було довести.

Час Паскаля

Коли 19 серпня 1662 року в 39-літньому віці помирає Блез Паскаль, рідні й близькі знаходять в його кімнаті паку розрізаних паперів. То були «Думки». Всі здивовані, спантеличені, розчаровані. Адже чекали на впорядкований рукопис, апологію християнської релігії в бажаному світлі, трактат, що міг би послужити янсеністській справі Пор-Рояля. Замість цього — фрагменти, різнобічні спалахи, розгалуження, нотатки. Що робити? Спершу мовчанка. Проте Паскаль — це Паскаль, тож треба публікувати. Але в якій формі? Чи треба «докінчити» недороблене? Доручити комусь іншому «розвинути», дописати? Непросто: стиль — то людина, й він, здається, настільки перевищує міру, що краще відступити. Тож маємо публікацію, хоч тенденційну та неповну. Як Лотреамон і Рембо, Паскаль — цілковито сучасний.

Замішання рідних зрозуміле. Вони оточені повсякденними турботами і тактичним горизонтом, єзуїти напосідають, їх переслідують, підозрюють, розшукують. А Паскаль, *їхній* Паскаль, цей святий математик, що перейшов до полеміки та войовничої віри, в цій історії, здається, геть відірваний, — понад бійкою, десь у своїх емпіреях. Занурений у Біблію, так, але він береться за все й зусібіч, складаючи і розкладаючи рівняння людини. Паскаль ні на мить не переставав розмірковувати, все безугавно

записував на першому-ліпшому папірці. Він поспішає, бо знає, що йому лишилося недовго, в ньому розпалюється пристрасть. Гляньте, ось ще рукопис, зашитий у підкладку камзола, ніби автор боявся забути певний піднесений момент існування. Що там написано в лихоманці 23 листопада 1654 року, «десь від опів на одинадцятю до пів на першу ночі»⁷? Одкровення. «Вогонь». «Радість, радість, радість, сльози радості». «Вічна радість за один день змагання на землі». Бог Авраама, Бог Ісаака, Бог Якова відкривається в серці, і це серце обійняте вогнем. Дві години в раю, з Христом як ключем до всіх дверей, таке не трапляється щодень, є небезпека заснути, треба все записати. До речі, таке, можливо, трапляється, тому що пишеш увесь час. Ось що називається здобути істину в огні.

Цей вогонь письма видається нам у 2001 році так само живим, як і неймовірним. Відкладемо набік суперечки XVII століття, поглянемо, що нас зачіпає тут і тепер. Паскаль нам говорить, що насправді ми спимо, що ми — добровільні сновиди. У цьому є щось ненормальне, неприродне. Гуманоїд транзитом, випадковий заброда, який, утім, знає, що повинен померти, ладен на будь-що, тільки б відволіктися від думок про своє становище. Якщо придивитись, то знаходимо в ньому одні суперечності, суміш величі та мізерії, каверзи і викрути, розвагу, софізми. Це — «незбагнений монстр», покірний облуді, брехні, лицемірству, з «пустим і повним гидоти» серцем. В ньому борються гордість і лінь. Він не вміє бути самотнім, він «канючить собі шарварок», метушиться, втрачає голову й зір, нещасний земляний хробак, «клоака непевності та хиби». Та ось він мислить, і це дивовижно, чи, радше,

⁷ Паскаль. Думки / Пер. з фр. Анатолія Перепаді та Олега Хоми. — К.: Дух і Літера, 2009.

він міг би мислити, але знуджується, нездатний лишитися наодинці з собою, йому пече бігти, базікати, принижуватися, нищити, заперечувати себе. Словом, він — несповна розуму. Навіть якщо він наймудріший. Геометрія — довершена наука, але дозвольте запитати, що я роблю на цьому клаптику землі: «Що таке людина у нескінченності?» Філософи відповідають як можуть, але цього недостатньо, мені потрібна певність, що відповідала б моїй пожадливі, *жазі* [concupiscence]. Паскаль обожнює це слово, постійно вживає, а от ми, на жаль, вже його не використовуємо, натомість маємо: лібідо. Так, люди — дивні створіння, вірять, що можуть «знищити вічність самим поворотом думки». Марнують свій час. «Вони ховаються в тисняві [la presse] й кличуть собі на поміч численність [le nombre]». Нічого не вдієш, Паскаль садить їх на свій диван, він — першокласний аналітик, ви не зіб'єте його своїми концепціями, а тим паче нападами істерії. Щойно цей науковець знову розгорнув справу «релігія» і вражений, що узрів невігластво там, де, здавалося, йдеться про основу основ. Хто по-справжньому читає Біблію? Ніхто. Він — читає. І не дарма. Швидко налаштовує свій персональний комп'ютер: обраний народ, пророцтва, Євангелія. Все це очевидно, однак світ людей перебуває під гіпнозом. Менш отупілими є не святенники, а справжні атеїсти, гравці. Тож їм буде запропоновано парі. Можна нескінченно міркувати над цим сліпучим текстом, до якого існує безліч коментарів. Якщо виграєте — виграєте все. Якщо програєте — не програєте нічого. Але я не хочу закладатися! Треба, адже всі ми втягнуті в це. От ми і сподіваємося на щиросердого партнера, але краще не забувати, що «є люди, які брешуть просто для того, щоб брехати». «Люди без слів, без віри, без честі, без істини, дворушні в серці, на словах, мов та тварюка-амфібія з байки, що ски-

далася чи то на рибу, чи на птицю». Тут не варто говорити абищо, «більше не дозволено добре писати». Дехто махлює, але це нічого не доводить проти правил гри й вогню. Ви волієте програти? Ваше право, можете обрати безтяму.

Ми могли би бути щасливими, якби трималися за реальне теперішнє. Та ось: «теперішність ніколи не є нашою метою». «Минуле і теперішнє — це наші засоби; тільки прийдешнє наша мета. Отож, ми ніколи не живемо, а лише сподіваємося жити і, постійно готуючись бути щасливими, з неминучості ніколи щасливими не стаємо».

Чим би було теперішнє як *мета*? Пробудженням. Для Паскаля сон не є, як повторюють, образом смерті — саме життя є таким образом. «Ми ніколи не живемо». Ми — живі мерці, розколошкані сновиди. Однак є той, хто, хоч і воскрес, конатиме до кінця світу. Не слід спати в цей час. Дивним чином Паскаль перетворює милосердя на «надприродний» знак пробудженого життя, — формула, що виглядатиме загадкою для людських претензій. «Нескінченна відстань тіл від розумів проображує нескінченно нескінченнішу відстань розумів від милосердної любові, остання ж бо — надприродна». Тут доказ наведено в два кроки. По-перше: «Всі тіла, небесна твердь, зорі, земля і її царства не варті найменшого з розумів. Він-бо знає це все і себе, тіла ж не знають нічого». По-друге: «Всі тіла, взяті разом, і всі розуми, взяті разом, і всі їхні витвори не варті ані найменшого поруху милосердної любові. Остання — з порядку нескінченно вищого».

Бачимо, наскільки це судження може шокувати фанатизм розрахунку, як і просто фанатизм взагалі. До речі, поставлене на міцний ґрунт милосердя починається з себе самого, але він не впевнений, що ненависть до себе

дозволить милосердю розкритися. Як людина може любити ближнього свого, коли вона не любить себе?

Існують мудреці та святі. Останні «зримі Богу й ангелам, але не тілам і не допитливим розумам. Їм досить Бога». Допитливість — великий недолік: справжня релігія уникає невситимої жадоби. Усе це сказано так природно, з такою ствердною силою, що ми розуміємо, чому стиль Паскаля двісті років по тому прямо чи непрямо відлунює у «Поезіях» Лотреамона та «Сезоні в пеклі» Рембо. Французька мова сягає своєї вершини — ще один математичний доказ. Паскаль знає, про що говорить: «Великі генії мають свою владу [empire], своє сяйво <слави>, свою велич, свої звитяги та свій блиск і зовсім не потребують величчя плотської там, де не мають до неї жодного стосунку. Вони зримі не для очей, а для розумів — цього досить».

Паскаль — взірць невибагливої скромності.